

I REMEMBER... ΘΥΜΑΜΑΙ...

Musical archive | Μουσικό αρχείο:
ALBERTO NAR

Introduction | Εμπέριεια έκδοσης:
LEON A. NAR

HOLOCAUST SURVIVORS SING SEPHARDIC SONGS

ΕΠΙΖΩΝΤΕΣ ΤΟΥ ΟΛΟΚΑΥΤΩΜΑΤΟΣ ΤΡΑΓΟΥΔΟΥΝ ΣΕΦΑΡΑΔΙΤΙΚΑ ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ

Trilingual edition with CD (Greek, English, Ladino) Τρίγλωσση έκδοση με CD (ελληνικά, αγγλικά, ισπανοεβραϊκά)

IANOS

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Τα χαμένα κομμάτια του παζλ της Θεσσαλονίκης: Το αρχείο ηχογραφήσεων του Αλμπέρτου Ναρ

Νίκος Ορδουλίδης

Μουσικολόγος, Επιστημονικός Συνεργάτης,
Τμήμα Μουσικών Σπουδών Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Κατά καιρούς, γράφονται διάφορα για τη μουσική ιστορία της Θεσσαλονίκης. Αν αναηγοιστεί κανείς τις μεγάλες καταστροφές που υπέστη η πόλη, θα του φανεί λογική η έλλειψη επίσημων (πόσο μάλλον καλά οργανωμένων) αρχείων: πυρκαγιές, σεισμοί και βίαιες μετακινήσεις πληθυσμών διευκόλυναν την καταστροφή ή την απομάκρυνση τέτοιων αρχείων. Με άλλα λόγια, τα παραπάνω είναι υπαίτια για την αδυναμία συγκρότησης συστηματικής ιστοριογραφίας για τα μουσικά ζητήματα της Θεσσαλονίκης. Τα ελάχιστα αρχεία (για παράδειγμα, του Κρατικού Ωδείου Θεσσαλονίκης) είναι στοιχειωδώς οργανωμένα, δεν διατίθενται ηλεκτρονικά και σχετίζονται μόνο με τα λόγια μουσικά είδη. Συν τοις άλλοις, συνήθως αφορούν την «ελληνική» ιστορία της πόλης, δηλαδή, την περίοδο που αναφέρεται στο διάστημα μετά την απελευθέρωσή της κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους και, συγκεκριμένα, την 25η Οκτωβρίου του 1912, όταν ο διάδοχος Κωνσταντίνος (παρά τη θέλησή του) εισέρχεται με το στράτευμα στην πόλη. Όμως, τι συμβαίνει στα μουσικά της Θεσσαλονίκης πριν από την ενσωμάτωσή της στον εθνικό κορμό και πόσο «ελληνική» είναι πλέον η ταυτότητά της, όπως αρέσκει να παρουσιάζεται, μετά την ενσωμάτωση;

PROLOGUE

The missing pieces to the puzzle that is Thessaloniki: The Alberto Nar recordings archive

Nikos Ordoulidis

Musicologist, Scientific Associate
Department of Musical Studies University of Ioannina

From time to time much is written about the musical history of Thessaloniki. If one considers the major catastrophes the city has suffered, the lack of formal (let alone well-organised) archives would seem reasonable: Fires, earthquakes, and the violent movement of populations facilitated the destruction or removal of such archives. In other words, all the above hindered any systematic historiography on musical matters in Thessaloniki. The few archives that do exist (those of the State Conservatory of Thessaloniki, for instance) are organised in the most rudimentary manner, are not available digitally, and only concern scholarly music genres. Additionally, they usually concern the city's "Greek" history, namely the period following its liberation during the Balkan Wars on 25 October 1912, when Crown Prince Constantine (unwillingly) entered the city with his troops. But what was happening in the music scene of Thessaloniki before it was incorporated into the national state? How "Greek" was its identity following this incorporation, seeing as the tendency is to present it as such?

With the exception of Aristomenis Kalyviotis' 2015 effort, with

Εάν εξαιρέσουμε την προσπάθεια του Αριστομένη Καλυβιώτη με το βιβλίο του *Θεσσαλονίκη – Η μουσική ζωή πριν το 1912* το ποβλί κοντινό 2015, το ερώτημα αυτό δεν έχει απασχολήσει κανέναν. Οι αναφορές στην προ του 1912 ιστορία είναι σε τέτοιο βαθμό ανύπαρκτες, που κάποιος θα μπορούσε εύλογα να διερωτηθεί: μήπως η Θεσσαλονίκη τελούσε υπό κάποια ιδιότυπη μουσική απαγόρευση; (Επισημαίνουμε, ωστόσο, εδώ τα τρία εβραϊκά τραγούδια, τους στίχους των οποίων καταγράφει ο Γιώργος Μελικής στο βιβλίο του: *Δημοτικά τραγούδια για τη Θεσσαλονίκη*, 1997, όπως επίσης και την ομιλοσέλιδη έκδοση του Ντίνου Χριστιανόπουλου με τίτλο *Το ρεμπέτικο και η Θεσσαλονίκη*, 1999. Αναφέρουμε, επιπλέον, και την έκδοση της Κυριακής Πιτσιόρλα, καθώς πρόκειται μάλιστα για τη μοναδική συγκροτημένη έκδοση σχετικά με μία πραγματικότητα που να εκκινεί τουλάχιστον πριν από το 1912: *Το Παπάφειο Ορφανοτροφείο και η φιλαρμονική του*, 2017.)

Τι γίνεται όμως με τις ηλαϊκές μουσικές της Θεσσαλονίκης; Τα κομμάτια του παζλ, με βάση τη σχετική φιλολογία, σχηματίζουν μια εικόνα για την πόλη η οποία, όπως θα δούμε παρακάτω, είναι τελικά ένα είδος αυτοστερεογράμματος, ένα matrix, του οποίου την εικόνα (παρότι θολή και ασαφής) άπαντες αποδέχονται ως πραγματική, ασυζητητί. Η σχετική φιλολογία τονίζει τις σχέσεις της Θεσσαλονίκης και του ρεμπέτικου (και πάηι, επομένως, αναφερόμαστε στην εποχή μετά το 1912). Μιλάει, ωστόσο, και για εκείνα τα ειδοποιά στοιχεία τα οποία εγγυώνται την ελληνικότητα, καθώς και για το τοπικό ρεπερτόριο (άραγε, ποια η έννοια της πολιτιστικής τοπικότητας για ένα συγκρητικό αστικό κέντρο;). Σε αυτό επικουρεί κρίσιμα και ο ψαλτικός κόσμος, καθόσον λέγεται ότι η Συμβασιλεύουσα είναι ο προασπιστής του γνήσιου πατριαρχικού ψαλτικού ύφους και η συνέχεια αυτού.

Τα παραπάνω διαστρεβλώνουν την πραγματική εικόνα της Θεσ-

his book *Thessaloniki: Musical life before 1912*, no one had raised this question before. References to this history prior to 1912 are so few and far between, that one may well have wondered: was Thessaloniki under some strange musical prohibition? (However, we should note the three Jewish songs, the lyrics of which Yorgos Melikis recorded in his book: *Folk songs about Thessaloniki*, 1997, as well as the short publication by Dinos Christianopoulos titled *Rebetika songs and Thessaloniki*, 1999. We should also mention the publication by Kyriaki Pitsiorla, as it is probably the only soundly structured publication regarding a reality that starts before 1912, namely: *Papafeio Orphanage and its philharmonic*, 2017).

But what about the popular music of Thessaloniki? Based on the relevant literature, when the puzzle pieces are put together they form the picture of the city, which, as will be shown below, is ultimately a kind of autostereogram; a matrix with a fuzzy and unclear image that everyone accepts as true — no questions asked. The relevant literature stresses the relationship of Thessaloniki and Rebetika songs (therefore, we are once again referring to the post-1912 era). However, it also addresses those unique elements that guarantee its Greek character, as well as the local repertoire. (Indeed, what is the meaning of cultural locality for a multicultural urban centre?) This is significantly supported by the church chanter community, since it is professed that the ‘co-reigning city’ (of the Eastern Roman Empire, as Thessaloniki was known) is the defender and continuation of the authentic patriarchal chanting style.

The above views distort the true image of Thessaloniki, which is reflected in the sources that have been so blatantly

σαλονίκης, αυτήν που φανερώνουν οι πηγές, οι οποίες τόσο φανερά υποτιμήθηκαν, περιφρονήθηκαν και αγνοήθηκαν παντελώς. Φτάνει κάποιος να μελετήσει τις πληθυσμιακές απογραφές – απτό στοιχείο για την κατανόηση της πολιτισμικότητας. Ας αναφερθεί πως το 1880, στη σχετική απογραφή του αντρικού πληθυσμού στο σαντζάκι της Μακεδονίας, στην πόλη της Θεσσαλονίκης απογράφονται 19.926 Μουσουλμάνοι, 21.671 Έλληνες, 1.233 Βούλγαροι και 25.000 Εβραίοι...

Όπως τονίστηκε, πλείστες πηγές μπορούν να σχηματίσουν ένα πορτρέτο της πόλης όσον αφορά τη μουσική της πραγματικότητα. Ένας τύπος όπου σιγά σιγά οι εθνισμοί μετατρέπονται σε εθνικισμούς – όπως παντού την περίοδο της πτώσης των μεγάλων αυτοκρατοριών. Οι εθνικισμοί ωθούν τις ετερότητες σε φαντασιακά σχήματα συνειδητοποίησης των εαυτών τους πώς αλληλώς; Ορίζοντας με συγκεκριμένα όρια τον «άλληλον» και με συγκεκριμένα όρια τους ίδιους. Ως συνήθως όμως, οι πολιτισμικές ωσώσεις και πρακτικές σπάνια ακολουθούν τις πολιτικές πράξεις και τις θεωρίες των δογμάτων. Μία πολύ σημαντική πτυχή, άκρως ενδιαφέρουσα μέσα στο γενικότερο πεδίο των πολιτισμικών σπουδών κατά την περίοδο του νέου κόσμου των εθνών-κρατών, είναι η μουσική.

Το αρχείο του Αημπέρτου Ναρ (Θεσσαλονίκη 1947 - Θεσσαλονίκη 2005), της ξεχωριστής αυτής προσωπικότητας της Θεσσαλονίκης στον χώρο των γραμμάτων και της διανόησης, δεν είναι μία πηγή όπως αυτές που περιεγράφησαν παραπάνω. Το αρχείο του Ναρ είναι μία πολύ σοβαρή αιτία κινητοποίησης για έρευνα και αναζήτηση των πηγών.

Κατά τη δεκαετία του 1990, ο Ναρ αποφασίζει να προβεί σε μία σειρά ηχογραφήσεων ηλικιωμένων Ελλήνων Εβραίων, κατοίκων της Θεσσαλονίκης, έχοντας τη διάθεση να διασώσει δημοφιλή τρα-

underestimated, snubbed, and completely ignored. All one need do is study the population census – tangible evidence for the comprehension of the city's multi-cultural character. It should be noted that the 1880 census of the male population of the Sanjak of Macedonia indicated that in the city of Thessaloniki there were 19,926 Muslims, 21,671 Greeks, 1,233 Bulgarians and 25,000 Jews.

As stressed above, numerous sources can paint a portrait of the city's musical reality. A land where ethnicism was gradually transforming into nationalism, as was generally the case during this period of collapse of the major empires. Nationalism pushes anything different into imaginary formulations of identity, by defining "the other" within certain limits, and itself within other limits. As is usually the case, however, cultural osmoses and practices rarely follow political acts and dogmatic theories. Music is a very important aspect, of extreme interest within the general realm of cultural studies, during this period of the new world of nation-states.

The archive of Alberto Nar (Thessaloniki 1947 – Thessaloniki 2005), an outstanding figure of Thessaloniki's literary and intellectual circles, is a source unlike those described above. Nar's archive is a truly serious reason to carry out research and seek out the sources.

In the 1990s, Nar decided to carry out a series of audio recordings of elderly Jewish Greeks, residents of Thessaloniki, in an effort to salvage popular songs of the city's Jews (as well as some Sephardic songs in general). Additionally, he recorded certain personal testimonies, narratives about life in the city, the Holocaust, etc. (it should be noted that the archive also

γούδια των Εβραίων της πόλης (όπως επίσης και ορισμένα σεφαραδίτικα γενικότερα). Επιπλέον, ηχογραφεί και την προσωπική κατάθεση ορισμένων εξ αυτών, αφηγήσεις για τη ζωή τους στην πόλη, το Ολοκαύτωμα κ.λπ. (θα πρέπει εδώ να αναφερθεί ότι στο αρχείο υπάρχει και η ηχογράφηση του Ματαθία Νισσήμ, Έλληνα Εβραίου από τη μεγάλη ισραηλιτική κοινότητα της Κέρκυρας, ο οποίος επέζησε του Ολοκαυτώματος). Άλλωστε, ο ίδιος ο Ναρ είχε δείξει και νωρίτερα τη συμπάθειά του στα μουσικά ζητήματα, εκδίδοντας μελέτες γύρω από ορισμένες ξεχωριστές περιπτώσεις του ρεπερτορίου (ενδεικτικά: *Οι συναγωγές της Θεσσαλονίκης – Τα τραγούδια μας*, 1985). Με βάση το αρχείο, οι ηχογραφήσεις πραγματοποιήθηκαν στα γραφεία της Ισραηλιτικής Κοινότητας Θεσσαλονίκης και στο Γηροκομείο «Σαούφι Μοδιάνο».

Τον Δεκέμβριο του 2011, έξι χρόνια μετά τον θάνατο του Αιμπέρτου Ναρ, η σύζυγος και οι δύο γιοι του δώρισαν το εν λόγω αρχείο στο Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο Θεσσαλονίκης, το οποίο ψηφιοποιήθηκε και μπορεί κάποιος να επισκεφτεί. Στην ιστοσελίδα του ΕΛΙΑ-ΜΙΕΤ διαβάζουμε σχετικά με το αρχείο:

Πρόκειται για συλλογή 46 κασετών ήχου που περιέχουν εβραϊκή μουσική και τραγούδια. Οι περισσότερες κασέτες περιέχουν τραγούδια της ευρύτερης σεφαραδίτικης μουσικής παράδοσης. Υπάρχουν και ορισμένες ηχογραφήσεις θρησκευτικής μουσικής. Περιέχονται τόσο ερασιτεχνικές ηχογραφήσεις που έκανε ο Ναρ με Εβραίους της Θεσσαλονίκης όσο και εμπορικές ηχογραφήσεις. Σημαντικές είναι οι ηχογραφήσεις λαϊκών τραγουδιών των Εβραίων της Θεσσαλονίκης (περιέχονται ηχογραφήσεις του σημαντικού Θεσσαλονικιού τραγουδιστή Δαβίδ Σαλιτιέλ) καθώς και λίγων τραγουδιών που σχετίζονται με την εμπειρία του Ολοκαυτώματος. Οι εμπορικές ηχογραφήσεις περιέχουν κυρίως γνωστά σεφαραδίτικα τραγούδια

contains a recording of Matathia Nissim, a Greek Jew from the large Jewish Community of Corfu, who survived the Holocaust). In fact, Nar himself had shown his affection for musical matters previously, publishing studies on special repertoire cases (indicatively: *The Synagogues of Thessaloniki: Our songs*, 1985). According to the archive, the recordings were made at the offices of the Jewish Community of Thessaloniki and at the Saul Modiano Home for the Elderly.

In December 2011, six years after Alberto Nar's death, his wife and two sons donated the archive to the Greek Literary and Historical Archive (ELIA) of Thessaloniki, which has been digitised and is open to the public. The ELIA website provides the following information regarding the archive:

It is a collection of 46 audio cassettes containing Jewish music and songs. Most cassettes contain songs of the broader Sephardic musical tradition. There are also some recordings of religious music. Also contained are amateur recordings Nar made with Thessaloniki Jews, as well as commercial recordings. There are important recordings of popular songs of the Jews of Thessaloniki (including some of the renowned Thessaloniki singer David Saltiel), and of a few songs related to the experience of the Holocaust. Commercial recordings mainly contain better known Sephardic songs performed by various artists in styles closer to either the European medieval tradition or Eastern Mediterranean music idioms.

Let us now briefly discuss the contents of the archives from a music-centred point of view. The commercial recordings included in the archives reflect an extremely interesting

ερμνευμένα από διάφορους καλλιτέχνες και με τρόπους που πλησιάζουν είτε στην ευρωπαϊκή μεσαιωνική παράδοση ή σε μουσικά ιδιώματα της Ανατολικής Μεσογείου.

Ας δούμε τώρα συνοπτικά και λίγο πιο μουσικοκεντρικά τι περιέχει το αρχείο. Όσον αφορά τις εμπορικές κυκλοφορίες που περιέχονται στο αρχείο, εδώ συναντάμε έναν πληθυσμιακό, άκρως ενδιαφέροντα, με ηχογραφήσεις που πραγματοποιήθηκαν εκτός Ελλάδας (Ισπανία, Τουρκία, Ισραήλ κ.α.) και είτε αφορούν τη Θεσσαλονίκη, όπως η κασέτα ήχου «Nochada de Salónica – Cantos judeo-españoles de Salónica» (1992), είτε τη σεφαραδίτικη παράδοση γενικότερα. Επιπλέον, συναντάμε ελληνικές εμπορικές ηχογραφήσεις (ζωντανές και σε στούντιο) σύγχρονων καλλιτεχνών, οι οποίοι είτε ερμνεύουν τραγούδια που τα συναντάμε και στο σεφαραδίτικο ρεπερτόριο με διαφορετικό στίχο, είτε ερμνεύουν αυτούσια σεφαραδίτικα τραγούδια. Εντύπωση προκαλεί ο φάκελος με αριθμό 33, ο οποίος περιέχει ιστορικές ηχογραφήσεις από το αρχείο του Martin Schwartz, διάσημου συλλέκτη και ερευνητή της δισκογραφίας. Ο φάκελος φέρει τη σημείωση: «Sephardic (turkish style) from the collection of M. Schwartz (University of California, Berkeley) for the Jewish Museum of Greece and affiliated institutions». Απ' ό,τι φαίνεται, πρόκειται για σεφαραδίτικου ενδιαφέροντος ηχογραφήσεις, σίγουρα από τη δεκαετία του 1910 (ίσως και λίγο νωρίτερα), που πραγματοποιήθηκαν στην Τουρκία και στην Αμερική. Αν και λείπει η δισκογραφική τεκμηρίωση, τα περιεχόμενα αυτού του φακέλου είναι σπουδαίου ενδιαφέροντος από ποικίλες πτυχές: παλαιότητα του υλικού, πρακτικές εκτέλεσης γύρω από αυτό που θα λέγαμε «ηλεκτρική οθωμανική μουσική», μουσικά αντιδάνεια των πληθυσμών κ.λπ. Φτάνει να αναφερθεί μια ηχογράφηση που περιέχεται στον εν λόγω φάκελο, η οποία φαίνεται πως αποτελεί την

pluralism, with recordings made abroad (Spain, Turkey, Israel, etc.) that either concern Thessaloniki, as in the case of the *Nochada de Salónica – Cantos Judeo-españoles de Salónica* audio cassette (1992), or the Sephardic tradition in general. Furthermore, there are Greek commercial recordings (both live and studio) of contemporary artists, who either perform songs also encountered in the Sephardic repertoire with altered lyrics or authentic Sephardic songs. File No 33 is impressive, as it contains historic recordings from the archives of Martin Schwartz, a famous collector and researcher of discography. This is the note on the file: “Sephardic (Turkish style) from the collection of M. Schwartz (University of California, Berkeley) for the Jewish Museum of Greece and affiliated institutions”. It seems that they are recordings of Sephardic interest, definitely dating back to the 1910s (perhaps even earlier), made in Turkey and America. Although not discographically documented, the contents of this file are of great interest for a number of reasons: The age of the material, the performance practices surrounding what might be called ‘popular Ottoman music’, the musical exchanges between populations, etc. Suffice it to say, this file contains what seems to be the oldest recording of the original Jewish version of a tune that Stavros Kougioumtzis borrowed when writing his song “Ta prota logia” (First Words), which was released on the “*Mikres Politeies*” (*Small Cities*) LP in 1974.

In the commercial cassettes recorded abroad, we encounter terms such as ‘Romance Sefardies’, ‘Judeo-Espanyol Sarkilar’, and ‘Romantic ballads from the great Judeo-espanyol heritage’. We hear the sounds of habanera, mandolins, qanuns, ouds, polyphonic vocal music from the southern Balkans (one of

παισιότερη ηχογράφηση της εβραϊκής πρωτότυπης εκδοχής της μελωδίας που δανείζεται ο Σταύρος Κουγιουμτζής και γράφει το τραγούδι «Τα πρώτα λόγια», το οποίο κυκλοφορεί στον δίσκο 33 στροφών με τίτλο «Μικρές ποητίειες», το 1974.

Στις εμπορικές κασέτες που ηχογραφήθηκαν εκτός Ελλάδος, συναντάμε όρους όπως «Romance Sefardies», «Judeo-Espanyol Sarkilar» και «Romantic ballads from the great judeo-espagnol heritage». Ακούμε ήχους χαμπανέρας, μαντολίνα, κανονάκια και ούτια, ήχους ποδηφωνικής φωνητικής μουσικής των Κάτω Βαλκανίων (χαρακτηριστικά, ένα τραγούδι φέρει τον τίτλο «Bitola»), περιηλιανόμενους σκοπούς της οθωμανικής οικουμένης, όπως το «Suite uskudara», γνωστό σ' εμάς ως «Από ξένο τόπο», bel canto εκτελέσεις για πιάνο και φωνή, αλλιά και μεγάλα hit. Τα τελευταία τα συναντάμε τόσο στις εμπορικές κασέτες όσο και στις ηχογραφήσεις του Ναρ, και πρόκειται για τραγούδια που τα γνωρίζουμε παραηλιαγμένα με διάφορους στίχους, όπως το «Minash» και το «Man yo de los», γνωστά σ' εμάς ως «Το δικό μου πάπλωμα», γνωστά και στους τουρκόφωνους πληθυσμούς ως «Yavuz Geliyor Yavuz» αλλιά και «Hamsi koydum tavaya». Ούτως ή άλλως, τα αντιδάνεια μεταξύ των εθνοπολιτισμικών ομάδων είναι αμέτρητα, και οι Σεφαραδίτες, φορείς και δεξαμενές ετερόκλητων παραδόσεων (όπως άλλωστε και οι Ασκενάζι βορειότερα), πρωταγωνιστούσαν στο επάγγελμα του μουσικού (για τους Έλληνες Σεφαραδίτες, ας σκεφτούμε τις περιπτώσεις των Εσκενάζι και Χασκήλι).

Όσον αφορά αυτά τα αντιδάνεια (πλείστα όσα στο αρχείο του Ναρ), δεν μπορεί να αποφευχθεί η αναφορά στον άγιο Βασίλη τον κουμαρτζή (τα γνωστά μας κάλαντα «Άγιος Βασίλης έρχεται»). Πρόκειται για ηχογράφηση του Ναρ της οποίας οι στίχοι μιλάνε για την απεργία των καπνεργατών το 1936, απεργία που ξεκίνησε στη Θεσσαλονίκη.

the songs is characteristically titled “Bitola”), nomadic tunes of the Ottoman world, such as “Suite Uskudara”, known to Greeks as “Apo Xeno Topo” (From a foreign land), bel canto performances for piano and voice, and other major hits. The latter are encountered in the commercial cassettes, as well as in Nar's recordings; they are songs with several versions with different lyrics, such as “Minash” and “Man yo de los”, known to Greeks as “To Diko mou Paploma” (My Quilt), and among Turkish-speaking populations as “Yavuz Geliyor Yavuz” and “Hamsi Koydum Tavaya”. In any case, there are countless examples of such exchanges among ethnocultural groups, and the Sepharadim (just like the Ashkenazim further north), who transferred and preserved heterogeneous traditions, were outstanding musicians (famous Greek Sephardim musicians include Roza Eskenazi and Stella Haskil).

As regards these exchanges (numerous in Nar's archives), one cannot but mention “Agios Vasilis Koumartzis” (St. Basil the Gambler), the well-known Greek New Year's carol “Agios Vasilis Erchete” (St. Basil is Coming). In Nar's recording the lyrics reference the tobacco workers' strike of 1936, which started in Thessaloniki. In fact, according to historical sources, the Thessaloniki proletariat was a mainly Jewish affair, and, as such, played a catalytic role in the dynamic presence of Jews in Thessaloniki's popular music. The lyrics of “Agios Vasilis Koumartzis” (St. Basil the Gambler), as sung by Bienvenida Mano on 23 March 1996 at Saul Modiano Old People's home, is breath-taking (File 001, track 4):

Άφηλωσε, όπως προκύπτει από τις ιστορικές πηγές, το προφηταρίατο της Θεσσαλονίκης ήταν κατά βάση εβραϊκή υπόθεση, στοιχείο που παίζει καταλυτικό ρόλο στη δυναμική των Εβραίων στις ηλαϊκές μουσικές της πόλης. Ο στίχος του «Άγιου Βασίλη κουμαρτζή», όπως τον τραγουδάει η Μπενβενίδα Μάνο στις 23 Μαρτίου του 1996 στο Γηροκομείο «Σαούη Μοδιάνο», συγκλονιστικός (φάκελος 001, track 4):

*Agios Vasilis kumartzis
hisieron greve los tutungis
porke avia pina
no se skrive con lap ni con penina.*

*Άγιος Βασίλης κουμαρτζής
οι καπνεργάτες απεργήσανε
γιατί είχε πείνα
δε γράφεται με μολύβι ούτε με πένα.*

Στο αρχείο του Ναρ συναντάμε τραγούδια τουλάχιστον σε πέντε γλώσσες: ιταντίνο, εβραϊκά, αραμαϊκά, ελληνικά και τουρκικά. Κάποια εκτελούνται α capella, άλλα με τη συνοδεία μιας κιθάρας, άλλα με αηά τούρκα ορχήστρες, ενώ συναντάμε και πιο ιδιόμορφες ενορχηστρώσεις και μίξεις ενορχηστρωτικών παραδόσεων. Η πλειονότητα των ανθρώπων που ηχογραφεί ο Ναρ, δεν είναι επαγγελματίες μουσικοί. Όμως, συναντάμε και περιπτώσεις πρωταγωνιστών, οι οποίοι με τον έναν ή τον άλλον τρόπο έπαιξαν ρόλο στα μουσικά, όπως, για παράδειγμα, ο Δαβίδ Σαητιέη και οι Μοσέ και Ιακώβ Χαηέγουα.

Ο ανά χείρας δίσκος, λοιπόν, αποτελεί έναν φόρο τιμής στη συνολικότερη προσπάθεια του Αηηπέρτου Ναρ να διασώσει την πραγματικότητα της πόλης του. Αποτελεί, επίσης, σημείο αναφοράς για

*Agios Vasilis kumartzis
hisieron greve los tutungis
porke avia pina
no se skrive con lap ni con penina.*

*St. Basil the Gambler
the tobacco workers went on strike
because of hunger
it can't be described with pen nor pencil.*

We encounter songs in at least five languages in Nar's archive: Ladino, Hebrew, Aramaic, Greek, and Turkish. Some are sung *acapella*, others are accompanied by guitar, others by *Alla Turca* orchestras, while there are even some more idiomatic orchestrations and mixes of orchestration traditions. Most of the people Nar recorded were not professional musicians. However, there are some cases of "protagonists", who played a role in the music scene in a variety of ways, such as David Saltiel, and Moshe and Jacob Hallegoua.

The disc you are holding in your hands pays tribute to the overall effort Alberto Nar made to salvage the reality of his city. It is also a point of reference in structuring Thessaloniki's historiography. This publication includes some of the most outstanding recordings, which, if nothing else, reintroduce the city to its own citizens and the rest of the world, in Greece and abroad, seeing as this is a trilingual publication, thanks to the initiative of Ianos Publications. There is no doubt that this publication will drive further research into the music of

την οικοδόμηση της ιστοριογραφίας της Θεσσαλονίκης. Η έκδοση περιέχει ορισμένες από τις πιο ξεχωριστές ηχογραφήσεις, οι οποίες, αν μη τι άλλο, συστήνουν εκ νέου την πόλη τόσο στους κατοίκους της όσο και στον υπόλοιπο κόσμο, εντός και εκτός Ελλάδας, μια και η έκδοση αυτή είναι τρίγλωσση χάρη στην πρωτοβουλία των εκδόσεων «Ιανός». Αναμφίβολα, η έκδοση αυτή θα αποτελέσει εφαλτήριο για την περαιτέρω έρευνα γύρω από τη μουσική της Θεσσαλονίκης. Η πόλη, η οποία οδηγήθηκε (μάστιγον, της επιβλήθηκε) να κρύψει καλά το παρελθόν της, συχνά παρουσιάζεται ως μήτρα μουσικών. Κρίνοντας λοιπόν από την ανυπαρξία έρευνας και εκδόσεων, τίθεται το εξής ερώτημα: Η πόλη γεννάει μουσικούς και μουσικές αλλιώς δεν θέλει να μιλάει γι' αυτούς και γι' αυτές;

Ο Ραφαήλ Όλι, γεννημένος στη Θεσσαλονίκη το 1924, στέφνεται με τη βία στο Άουσβιτς στις 6 Απριλίου του 1943. Ο Ναρ τον ηχογραφεί στις 3 Νοεμβρίου του 1992 (φάκελος 007, track 28). Τα σιγάκια που τραγουδάει από ένα τραγούδι του Ιακώβ Λεβή που το σκαρφίστηκε μέσα στο στρατόπεδο συγκέντρωσης του Άουσβιτς, χρησιμοποιούνται εν είδει επιλόγου (και προσευχής):

*Χρόνια είμαι μακριά σου, παντού πλανήθηκα και ζω
μα το χώμα σου, Ελλάδα, πάντα εγώ το νοσταλγώ
είσαι η πρώτη μου πατρίδα, και ποτέ δεν σε ξεχνώ
είσαι η πρώτη μου πατρίδα, και γι' αυτό σε νοσταλγώ.
Είμαι από το Ρεζή Βαρδάρη, τον παλιό συνοικισμό,
Εβραϊόπουλα φλεβέντες είδαμε εκεί το φως
το φανάζω και κανχιέμαι, είμαι Θεσσαλονικιός
και θα είμαι ως το τέλος γνήσιος και πιστός Ρωμιός.*

Thessaloniki. The city, which was led (or, rather, forced) to hide its past well, is often presented as a cradle of musicians; judging from the dearth of research and publications, the following question arises: Is Thessaloniki the birthplace of musicians and music genres that it doesn't want to talk about?

Rafael Oli, born in Thessaloniki in 1924, was sent to Auschwitz by force on 6 April 1943. Nar recorded him on 3 November 1992. The verse he sings is from a song by Jacob Levi, who made it up while imprisoned at Auschwitz concentration camp; it is used in lieu of an afterword (and as a prayer):

*I've been away from you for years, wandered and lived far and wide
but always yearning for your soil, Greece
you are my first homeland, and I never forget you
you are my first homeland, and so I yearn for you.
I am from Rezi Vardari, the old quarter
young Jewish lads, first saw the light there
I shout it out, and boast: I am a Thessalonian
and to the end I'll remain a true and faithful Romios (Greek).*